

Onderwijs in taalbeschouwing (2)

Taalfrappanten in de klas

Adri van den Brand

Kinderen zijn van nature echte onderzoekers. Ze zijn zo taalgevoelig dat ze op heel jonge leeftijd geheel zelfstandig de finesses van onze taal leren. Dat is ongelooflijk knap, want het lukt wetenschappers nog steeds niet om de precieze aard van dit taalleermechanisme te ontrafelen. Wat is het dan eigenlijk raar dat we op school in de taallessen weinig gebruikmaken van dit aangeboren taallerend vermogen. Hoog tijd daarom voor taalonderwijs dat kinderen uitdaagt tot onderzoek en verwondering. Hoe doe je dat als leerkracht? Door met lussen en taalfrappanten te werken.

In een vorig artikel in dit blad heb ik het taalbeschouwingsonderwijs al onder de loep genomen. Ik pleitte toen voor taalontwikkelen onderwijs (zie het aprilnummer). In dit artikel gaf ik zes ingrediënten om oefeningen uit de taalmethodete beoordelen. Deze ingrediënten kun je ook gebruiken voor het (her)ontwerpen van taalontwikkelen oefeningen, zoals ik met de zeven recepten liet zien. In het slot van dat artikel noemde ik de mogelijkheid om zelfs goed taalbeschouwingsonderwijs te ontwerpen dat uit de kinderen komt.

'Leer'krachten

Ad Bok (1998) spreekt van bijzondere 'leer'krachten in kinderen. Hij ontdekte dat jonge kinderen voortdurend bezig zijn om hypothesen over onze taal op te stellen en deze te toetsen. Hij noemt deze 'leer'kracht het *regelgenererend vermogen*. Dat genereren van regels gebeurt natuurlijk heel intuïtief, maar het gebeurt wel. Een kind uit groep 2 dat zegt 'Gisteren ben ik naar mijn oma geloopt', maakt geen taalfout, maar past de regel van de vorming van een voltooid deelwoord heel consequent toe. Dat is in feite ongelooflijk knap, want niemand heeft hem deze regel geleerd. Door goed naar zijn omgeving te luisteren, kan het kind testen of zijn hypothesen kloppen. Zo bouwen kinderen op basis van het taalaanbod uit hun omgeving en met behulp van het regelgenererend vermogen zelf de regels van ons taalsysteem op.

Voordoelen

Maar wat gebeurt er als kinderen op school komen? Plotseling krijgen ze een boek met daarop 'taalmethodete' en vanaf dat moment mogen ze nauwelijks eigen ontdekkingen meer doen op het gebied van taal. In de methodete staat voorgedaan hoe ze moeten denken, wat ze moeten leren en wat goed en wat fout is. Was taal leren tot die tijd een onbewust en vrolijk proces, eenmaal op school lijkt taalleren een serieuze aangelegenheid waarbij je van alles moet. In veel klassen is taalleren dan ook niet leuk meer en zuchten de kinderen als het taalboek tevoorschijn komt.

Snoepmachine

Een voorbeeld van dichtbij. Toen mijn oudste zoon in groep vijf zat, kwam hij thuis met een werkblad waarop hij samenstellingen moest maken met het woord 'snoep'. In een grote ballon stonden de woorden waaruit hij mocht kiezen. Hij koos onder andere voor 'fabriek' en 'machine' en maakte zo *snoepfabriek* en *snoepmachine*, maar beide woorden werden fout gerekend. Ik snap de leerkracht wel: ik ken de methodete en in het antwoordboekje staan deze woorden niet bij het correcte antwoord. Toen ik hem vroeg wat hij met deze twee woorden voor had, gaf hij aan dat hij moest denken aan de chocoladefabriek van Sjakie. In deze soort snoepfabriek werd veel snoep gemaakt met snoepmachines. Prima taalbeschouwing. Een juf gaf aan dat deze woorden niet in de Van Dale staan. Dat klopt, maar tik ze eens in Google in

en je hebt zo duizenden hits. Overigens ligt hier meteen een interessant taalbeschouwingsonderwerp: wanneer bestaat een woord eigenlijk?

Taalontwikkeland

Dergelijke voorbeelden als *snoepmachine* kom ik veel tegen. Het klopt niet precies met het antwoordenboekje en dus rekenen we het niet goed. Taalbeschouwingsonderwijs wordt dan vooral een kwestie van 'je weet het of je weet het niet', iets wat ik in het vorige artikel *taaltoetsend* genoemd heb. Het gaat bij taalbeschouwing juist om de reflectie op taal die kinderen durven te expliciteren. Als zij kunnen aangeven hoe zij tot een (schijnbare) nieuwe samenstelling komen, volgens welke (productieve) 'regels' ze dat doen en waarom zij denken dat dit een bestaanbaar woord is, hebben we al veel gewonnen. Dergelijk taalonderwijs bevordert juist het denken en de vrijheid in het hanteren van onze taal. Verhallen en Van der Walst (2000) noemen het *taalontwikkeland*, onderwijs dat gebruik maakt van het regelgenerend vermogen van kinderen.

Taalfrappanten

Hoe kunnen we het regelgenererend vermogen van kinderen aanspreken en toch zinvol taalbeschouwingsonderwijs geven? Door kinderen gevoelig te maken voor taalverschijnselen in hun eigen taalgebruik en ze hierop te laten reflecteren. Hoe doe je dat? Ik maak daarvoor een klein uitstapje naar het taalonderwijs op onze hogeschool De Kempel.

Je kunt kinderen pas gevoelig maken voor taalverschijnselen als je dat zelf ook een beetje bent. Daarom nodigen wij studenten uit om *taalfrappanten* te verzamelen. Taalfrappanten zijn woorden of zinnen die jou als persoon om de een of andere reden opvallen. Even sta je stil bij taal en denk je na over de vraag: waarom verwondert mij dit woord of deze zin zo? Je komt dagelijks taalfrappanten tegen: op je werk, thuis, in de krant, op school. Let vooral goed op wat (kleine) kinderen zeggen: zij zijn wondertjes op het gebied van taal. Taalfrappanten zijn in hoge mate subjectief. Wat de één opvallend vindt, had de ander misschien niet eens opgemerkt. Taalfrappanten kunnen taalfouten zijn (zoals versprekingen, pleonasmen, incongruenties), maar we dagen studenten uit om vooral ook op zoek te gaan naar taalparels, zoals een mooie woordspeling, een klinkende alliteratie, opvallend woordgebruik, een nieuwvorming, een verbeeldende zin, een grappige kop.

Op zoek

We geven studenten de volgende opdracht. "Verzamel zelf én met de kinderen uit je stageklas een aantal taalfrappanten, zowel uit schriftelijk taalaanbod (kranten, folders, brieven, ondertiteling, e-mails, sms'jes) als uit mondeling taalaanbod (radio, tv, gesprekken). Verzamel als volgt:

Taalfrappant	Noteer eerst de taalfrappant.
Bron	Noteer waar je de frappant gelezen of gehoord hebt.
Wat frappeert jou zo?	Waarom vind jij dit taalverschijnsel zo 'opvallend' (opvallend in de betekenis van mooi maar ook lelijk)?
Analyseer de frappant	Probeer de taalfrappant zo taalbeschouwelijk mogelijk te analyseren.
In de klas?	Noteer je eerste ingevingen om deze frappant in de klas te gebruiken."

Voorbeelden

Hieronder vind je een aantal voorbeelden van taalfrappanten: woorden die mij even stil lieten staan.

Taalfrappant	Bron	Wat frappeert jou zo?	Analyseer de frappant	In de klas?
Stakaks!	Mijn zoon Taurin (4,2)	Taurin mag geen 'verdomme' zeggen. Zo verscheen plotseling het woordje 'stakaks' als <i>synoniem</i> . Ik vind het mooi hoe een kind zelf een alternatief bedenkt voor een taboewoord.	Het woord 'stakaks' is een <u>neologisme</u> (een nieuw woord) dat als een <u>eufemisme</u> (verzachtend woord) en soort <u>synoniem</u> gebruikt wordt voor het <u>taboewoord</u> 'verdomme'.	We verzamelen nog meer van dit soort nieuwvormingen die als synoniem gelden voor bepaalde taboewoorden. Of we maken rijtjes met taboewoorden en bedenken daar een eufemistisch synoniem voor.
Mijn oma leidt aan dimensie.	Jongetje in stageklas	In een kringgesprek gebruikte het jongetje deze zin. Een kindje begon te lachen, maar de rest niet. Ook de juf niet. Ik vind het mooi hoe woorden soms per ongeluk onjuist gebruikt worden.	Het komt nogal eens voor dat woorden in zinsverband verwisseld worden. We noemen dergelijke woorden <u>malapropismen</u> . Het jongetje bedoelt 'dementie'. Hij heeft dat woord wel eens gehoord, maar gekoppeld aan de klankvorm van 'dimensie'.	Ik geef de kinderen een brief van mijn oma met daarin allerlei malapropismen. Ik zeg dat ik de brief niet snap. Kunnen de kinderen helpen? Wie kent nog meer van dergelijke woordverwisselingen?
Moedervlek	Adri	Het woord moedervlek roept de vraag op: is er ook een vadervlek? Vaderland en moederland bestaan naast elkaar, maar moedervlek en vadervlek niet.	Hoe worden <u>samenstellingen</u> gevormd? Zit er regelmaat in (er zijn <u>productieve</u> woordregels en improductieve). Hoe zit het met de betekenis? Het linkerdeel is een bepaling bij het rechterdeel	We verzamelen vader- en moederwoorden en we maken drie rijtjes: strikte vaderwoorden, strikte moederwoorden en 'vamoe'-woorden. Zien we een systeem?
Tarwe → water	Puzzel	Terwijl ik aan het puzzelen was, viel het me op dat ik met de letters van het woord <i>tarwe</i> ook het woord <i>water</i> kon maken.	We noemen dergelijke herschikkingen van letters <u>anagrammen</u> . Je kunt daar heerlijk mee spelen. Je kunt er ook geheimtaal van maken.	Bij het thema 'oorlog' bedenken we een geheimschrift dat op anagrammen gebaseerd is. Wie kraakt de code?

De taalkundige analyse is slechts een aardig toefje slagroom. Je hoeft echt geen taalexpert te zijn en ook zonder de analyse levert het mooie taalbeschouwing op. Onze ervaring is wel dat studenten juist de analyses op prijs stellen omdat het toegepaste taalkunde is: nu gaan de begrippen leven en krijgen ze betekenis. En door het gebruik van deze begrippen gaan studenten juist deze taalverschijnselen eerder herkennen.

Bijkomstig effect

Een aangenaam, bijkomstig effect is dat studenten hun taalscanner ook in de eigen Kempelklas gaan gebruiken. Zo vroeg aan studente tijdens een theorieles aan haar docente: "Wilt u dat alsjeblief nog een keer herhalen?" De docente wilde doorgaan, maar een

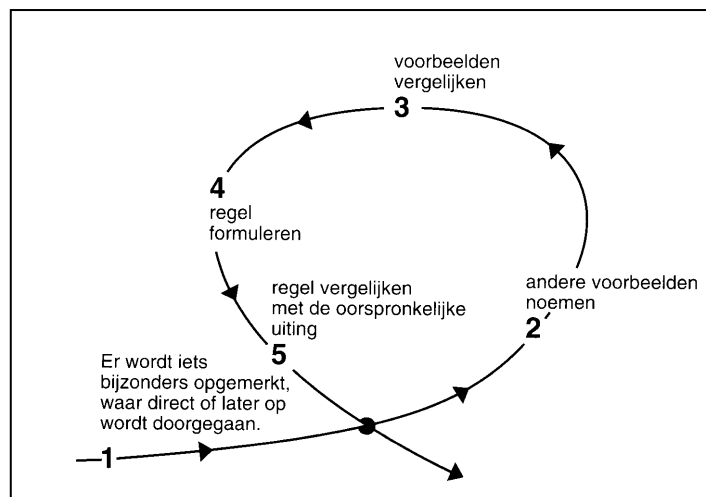
medestudent merkte op dat het de eerste keer was dat de docente gevraagd werd om te herhalen. *Nog een keer* herhalen was dus niet aan de orde.

Studenten vertellen over soortgelijke effecten bij de kinderen uit hun (stage)klas. Zo stond er in een leertekst de zin 'Zij was de moeder van een kind' waarop een leerling zei: "Dat is toch dubbelop, want als je moeder bent, heb je automatisch een kind!" Kinderen worden echt veel gevoeliger voor taal.

De lus

We nodigen de lezer dus van harte uit om een eigen verzameling taalfrappanten aan te leggen, iets wat Peter Dekkers in zijn JSW-boek (1997) ook al voorstelde. Dit boek is een aanrader voor de beginnende verzamelaar van taalverschijnselen. Wat heb je nu aan zo'n verzameling? Enerzijds stimuleer je daarmee je taalgevoeligheid. Anderzijds hoop ik je hiermee te laten zien dat 'levend taalmateriaal' het meest geschikte lesmateriaal in de klas is. Als je voor taalfrappanten een neusje, oortje en oogje gaat ontwikkelen, dan heb je altijd goed materiaal voor leuke en zinvolle taalbeschouwingslessen. Dan kan de methode zelfs overboord, in ieder geval voor wat het onderdeel taalbeschouwing betreft.

We stimuleren studenten om met hun eigen taalvondsten inspirerend taalbeschouwingsonderwijs te maken. Daarvoor reiken we een aantal lesmodellen aan, zoals de Lus. Taal kan aanleiding geven tot spel en inzicht. Vaak doen kinderen ontdekkingen en gaan ze andere voorbeelden vinden bij deze ontdekking. Op dit principe is de Lus gebaseerd. Dekkers gebruikt een handige illustratie in zijn boek.

Ik licht dit model toe aan de hand van het voorbeeld 'Mijn oma leidt aan dimensie'.

Stap 1: Opmerken

Iemand merkt een taalverschijnsel op. Tom uit groep 7 zegt bijvoorbeeld: "Mijn oma leidt aan dimensie." Andere kinderen lachen. De juf vraagt waarom er gelachen wordt. "Je zegt niet *dimensie*, maar *dementie*," weet iemand. Tom wist dat niet; hij dacht dat hij het woord goed gebruikt had. Dit is meteen een mooi startpunt voor taalbeschouwing. Dus zegt de juf: "Laten we eens een onderzoekje naar dit soort woorden doen."

Stap 2: Andere voorbeelden noemen

In groepjes van vier gaan kinderen andere voorbeelden noemen, telkens met een zin erbij. Bijvoorbeeld: 'Hij lag de hele week in een komma (coma)', 'De dokter onderzocht mij met zijn horoscoop (stethoscoop)', 'Dat introduceert mij niet', 'Neemt u mij niet dadelijk', 'Ik heb een gespierde scheur', 'Hartelijk getelevisioneerd', 'Wilt u mij even executeren?' en 'Ik spreek vloeibaar Nederlands'.

Stap 3: Voorbeelden vergelijken

We wisselen de voorbeelden uit en vergelijken de voorbeelden. Al snel ontstaan er drie rijtjes:

De spreker verspreekt zich expres (als grap)	De spreker verspreekt zich per ongeluk	De spreker heeft niet door dat hij het woord verkeerd gebruikt
- Dat introduceert mij niet - Ik heb een gespierde scheur - Hartelijk getelevisieerd	- Neemt u mij niet dadelijk - Ik spreek vloeibaar Nederlands	- Hij lag de hele week in een komma - De dokter onderzocht mij met zijn horoscoop - Wilt u mij even executeren?

De klas besluit dat het dimensie-voorbeeld in het derde rijtje thuishoort. Daarom vallen de andere twee rijtjes voor nu even af.

Stap 4: Regel formuleren

In groepjes en daarna klassikaal bedenken de kinderen een regel voor de woorden uit het derde rijtje. Bijvoorbeeld: "Je denkt dat je het goede woord gebruikt, maar het blijkt een ander bestaand woord te zijn dat lijkt op het juiste woord".

Eventueel bedenkt de juf samen met de kinderen een woord voor dit soort versprekingen. Kinderen komen dan zelf met mooie vondsten die al een taalfrappant op zichzelf zijn.

Stap 5: Regel vergelijken

De regel wordt toegepast op het voorbeeld van Tom met zijn dimensie-oma. Gaat de regel ook voor dit woord op? Zo ja, dan is de regel goedgekeurd en anders wordt de regel aangepast.

Verzameling

De Lus is een bekend model in de taaldidactiek en wordt nogal eens aangeboden op Pabo's. Toch kom ik het model in de praktijk zelden tegen. Als ik er leerkrachten naar vraag, zeggen ze dat ze te weinig ideeën hebben voor dergelijke vormen van taalbeschouwing. Daarom is het aanleggen van een eigen verzameling zo belangrijk. In de hierop volgende (praktijk)bijlage (?) geef ik daarom een flinke aanzet voor een verzameling taalfrappanten.

Inductieve taalbeschouwing

De Lus is een voorbeeld van inductieve taalbeschouwing. Inductieve taalbeschouwing gaat uit van het regelgenerend vermogen en daagt kinderen uit om zelf onderzoek te doen naar regels en regelmatigheden in onze taal. In het derde en laatste artikel over taalbeschouwingsonderwijs zal ik hier verder op ingaan.

Gebruikte literatuur

Bok, Ad. 1998. *Taalonderwijs in Ontwikkeling*. Esstede, Heeswijk-Dinther.

Dekkers, Peter. 1997. *Onderwijs in taalbeschouwing* (JSW-boek). Bekadidact, Baarn.

Verhallen, Marianne en Ruud Walst. *Beter taalonderwijs op de basisschool*. In: *Moer*, 2000, nummer 5/6 (te downloaden via www.vonmoer.nl).

Auteur

Adri van den Brand is docent taaldidactiek aan Hogeschool De Kempel in Helmond en communicatietrainer voor Free Your Mind. Voor reacties mail naar a.brand@kempel.nl